

Драган Б. Бошковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српску књижевност

https://doi.org/10.18485/ai_zsjoski.2019.2.ch2

82.09

811.163.41

КЊИЖЕВНОПОЕТИЧКИ ОБЛИК (СРПСКОГ) ЈЕЗИКА¹

У раду се критикује општи концепт језика. Идеја чистог језика. Језик изван дискурзивног догађања. И испитује књижевно-поетички облик језика. Језик као поетику. Као књижевну поетику. Као дискурзивну праксу.

Кључне речи: језик, књижевност, поетика, метапоетика, дискурс, структурализам, постструктурализам

Превавилонски језик, еденски језик, свети језик, прајезик, чисти језик, метафоре су самоправдања наше жеље. Наше жеље за темељним јединством језика, наше жеље да свет буде уређен, центриран, да сваки аспект нашег културног испољавања буде самоосмишљен и оправдан оним изван света. Ако је Де Сосир издвојио језик као виртуелни и логички структурирани поредак знакова, онда га је такође учинио феноменолошки неприкосновеним. Негде у истом историјском моменту,

* boskovicbdragan@gmail.com

1 Рад је део истраживања на пројекту 178018: *Друшћивене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, реионални, евројски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Бењамин га је видео као „свети језик”. Последице Бењаминове херменеутике могу се наћи и код Хајдегерове слике језика као онтолошке „куће” бића, а последице Де Сосировог мишљења у Бартовом разумевању идентитета језика као вишка себе самога, као метајезика. С једне стране, дакле, стална потреба за онтолошким смештањем културног обрасца, с друге, опет, профилисање структуралне логика која себе иманентно гради као металогику, као говор о „изгубљеном” предмету мишљења. Двадесетовековна филозофија је, по Гадамеровом захтеву, Хегелов појам духа нашла у језику, а та „хегелијанска лингвистика” одјекнула је посебно код Хајдегера. Да језик јесте свет, што је тврдио Бењамин, лишен и текста и реципијента, теза је која је у себи, онтолошки, мирила биће и знак, свето и културно, и оваквом логиком превазилазила модернистичко историзовање језика. Исто је, наизглед померено од феноменологије, учинио и Сосир, а Ролан Барт отишао корак даље. Како је у расправи о идентитету критичког дискурса увео појам метајезика, Барт га је истовремено видео као конституивну одлику семиолошког поретка. Остало је још само да, критикујући остатке западне метафизике, Жак Дерида ту онтолошку и ту структуралистичку матрицу, тај знак, тај језик, види као неодржив и неприсутан по себи, расцепљен, као пукотину, вео која прикрива значење и чија дисперзивна семантика се конституише из неконзистентности знака (Дерида 1998: 129), чиме се велики лук двадесетовековне лингвистичке, филозофске и (књижевно)теоријске мисли заокружио. Од, дакле, раног структурализма до деконструкције може се пратити судбина разумевања изградње и разградње језика, језичког материјала, како би то руски формалисти рекли. А судбина тог језика јесте судбина културне, дискурзивне и књижевне поетике, оног модернистичког поетичког самоосвећења литературе, која ће, свешћу о

преобликовању „језичке грађе” (не језичке грађе по себи него већ литерарно обликоване језичке грађе) себе пронаћи у облику сопствене поетике. А самосвест о поетици исходиште је литерарне дискурзивности, метапоетика; самосвест о поетици као дискурзивној „производњи” језика и света. Литература тако себе мисли као металитературу, истражујући сопствене поетичке домете и поетичку производњу друштвених и историјских знакова: Литература, рецимо то овако, непрестано испитује сопствену поетичку генеологију.

Језик, дакле, не постоји по себи, он је тек инструмент (насилног) конституисања културе јер обликом језика видимо свет, али зато тек поетичким обликом језика видимо сам облик језик. Структуралистичке опозиције, језик/писмо, природа/култура, Дерида сагледава као метафизичке заблуде помоћу којих је створен систем контроле и примарне одбране од писма. Писмо, поетика, култура, наиме, пре свега, па и по цену затамњивања значења. Језик, рекли смо, не постоји по себи, него само у обликованом „говору” у језику. Али не у језику по себи, у неком природном језику, него у језику који се упорно и једино дискурзивно догађа, у догађају језика, како би то Бахтин видео, Бахтин, за кога су књижевни жанрови одјек говорних жанрова и блиско повезани са облицима емпиријског вербалног искуства и њима својственим погледима на свет (в. Бахтин 1980а). Јер књижевни жанрови у себи чувају различите традиције говорних и литерарних жанрова (роман, на пример, памти жанровске особине менипске сатире или сократовског дијалога) и нераздвојиви су од унутрашњег рефлектовања целокупне друштвене свести. Језик, дакле, бахтиновски постоји искључиво по свом дискурзивном или догађајном облику.

Шта је пре: култура или природа? Ова запитаност деконструкције није одјек старог филозофског логичког

трика. Она не стоји запитана над узрочношћу ствари, она жели одговор којим се структурира поредак мишљења, означавања, који нам одузима право на заблуде очигледности „природне” онтологије. Шта је пре, књижевност или језик? – питање је на које би и Бахтин и Дерида одговорили да језик постоји само по својој дискурзивној форми. Зато данас знамо да природа постоји по културном обрасцу означавања. Језик – и то у свом дискурзивном облику – не пресликава, он ствара, тумачи природу, он је успоставља. Без језика нема природе, а моћ културног обележавања омогућава нам да видимо језик, да видимо природу. Ако је егзактно проучавање током двадесетог века језик одвојило од његовог дискурзивно-поетичко-догађајног облика, само би требало вратити се ничеанском смислу за језик као троп. А тај троп је срж поетике, а та поетика себе гради по историјским поетичким облицима. Књижевност, заправо, себе гради из сопствених књижевних образаца, не из језичких.

Ми нисмо господари језика, не поседујемо га, дискурс контролише нас (Фуко) или „субјект не контролише сопствени дискурс” (Де Ман, 1998: 111), то нам је јасно. Мада као ехо Бењаминове тврдње да језик не припада људима, и да је тако метафизички детерминисан – *ми функционисемо унутар језика, језик нас производи* – одјекнуће и Де Манова мисао: „Начин на који могу да покушам да остварим значење зависи од језичких својстава која /ни/ сам само ја створио, јер ја користим језик какав јесте, а језик нисмо створили ми као историјска бића, вероватно га уопште нису створили људи” (Де Ман 1998: 119)

Деридијански схваћен, језик је разграђен по себи, нецеловит је, распарачан, неканонизован, а канонизације, „посвећења” и центрирања су накнадни процеси идеолошког позиционирања језика под велом објективне научне мисли. Зато смо сведоци расцепа између поетике и херменеутике, између значења и граматике,

између симбола и онога што он симболизује, расцепа на нивоу тропа, унутар самог тропа и онога што он трополошки замењује. Зато тако често, у пољу лингвистике, теоретичари траже оно мимо, иза поетичке догађајности језика, а не задржавају се на поетичко-лингвистичкој феноменологији, на лингвистичкој поетици, на, рецимо то овако, непоновљивом поетичком обликовању и тумачењу језика. А и оно што би после дошло, једна металитерарна лингвистичка херменеутика, само би нас приближило елементарном поетичком разумевању смисла језика. Ово нас опет води чињеници да на почетку, на било каквом почетку није било никаквог чистог језика, Бењаминове целовите лингвистичке свете посуде (или је нисмо свесни, или не можемо допрети до ње, тврди Де Ман (1998: 115), него да је језик увек у фрагментима, да не постоји хајдегеровска кућа језика, да је језик без домовине, да је он увек у егзилу, у покрету, из тропа у нови троп, из књижевно-поетичког у нови књижевно-поетички облик, и тако, све даље и даље, јер он нема циљ, јер нигде не стиже... А будући да знак нема осигурану дестинацију, рекао би Дерида, нити очекивану самопрезентацију (в. Дерида 1976), поетички знак гађа празно место света и језика, и погађа поетичку испуњеност књижевности, „производећи” тако и језик и свет. Јер ако књижевност не говори неким феноменолошки чистим језиком него језиком књижевности, и ако грађа за књижевно дело није ни општесхваћен језик нити неки конкретан језик (јер чисти језик не постоји, нити су посебни језици фрагменти тог чистог језика) него књижевно-поетички облик тог језика, онда ни историја књижевности не припада нама него поетици, она, као ни језик, нити је природна нити је феноменолошка, јер се тек из људске историје изражавања као књижевности може ишчитати оно људско, а она, дакле, није језичка историја јер – историја језика не постоји. Песнички језик, језик књижев-

ности нема ништа са светим језиком, нити са конкретним језиком, нити са рационално осмишљеним општим појмом језика. Само књижевност може изнова и изнова потврђивати себе као књижевност, и тако, потврђујући себе потврђивати и језик и свет.

Језик, у смислу горе развијене расправе, нема лингвистичко него поетичко значење. Самим тим, политички, историјски и сваки други аспект језика јесте резултат његове културно поетичке структуре. А дискурсом, а тако и књижевним дискурсом владају односи ограничене приступачности, завођења, предрасуда, надзора, несвесних понора, дискурзивне непрозирности (в. Барт 1990: 193). Реално се, ако се водимо постструктуралистичком логиком, апсолутно одупире симболизацији, а сваки процес симболичког кодирања, сваки текст, једини је прилаз том реалном које је „нужност, непрестављива и неприповедна”, „не-текст” које рађа текст „у облику привида” (Џејмсон 1984: 96). Није онда нелогично тврдити да се реалним једино могу сматрати дискурси који производе то реално. Није нелогично тврдити и да се судбина језика збива у семиолошки структурираном поретку знакова „независно од њихове садржине” (Барт 1979: 231), али зависно од њиховог дискурзивног идентитета. Испредајући литерарне знакове, чија се значења константно уланчавају и одлажу, Литература заправо живи ону вавилонску незавршеност језичке куле и супротставља се идеји једног језика, оној хегемонији која је требало да произађе из изградње вавилонске куле. (в. Дерида 1998: 126) Књижевни дискурс, дакле, реконституише литерарне/културне знакове и поетике, да би изнова установио сопствену дискурзивност. Ако се у књижевној поетици седиментира историја језика и то језика књижевности као историје књижевних поетика, а поетички знак производи значење језика који сам по себи нема значење, онда само поновимо да „дискурси (...) систем-

ски образују објекте о којима говоре. Наравно, дискурси су сачињени од знакова, али оно што они чине јесте нешто више но да употребљавају те знаке да би означили ствари. Управо ово *више* чини их несводљивим на језик и говор” (Фуко 1998: 53).

А то *више*, тај вишак у књижевном дискурсу јесте и историјска, и друштвена, и лингвистичка литерарна свест, у којој и историја, и друштво и лингвистика постају не само оно више него што јесу, него оно што заправо уопште јесу. А тај вишак се постиже елементарним књижевно-поетичким радом, упорним преобликовањем „неког ранијег историјског или идеолошког *йодџек-сџа*” (Џејмсон 1984: 23), дискурзивне и поетичке „грађе”. Пошто је сваки текст „реорганизација или прерада неког ранијег историјског или идеолошког подтекста”, али и пошто тај подтекст „није непосредно присутан као такав, (...) већ и он мора увек бити накнадно (ре)конструисан” (Џејмсон 1984: 95), књижевност зато увек изнова „поткопава, демистификује, на светован начин ‘дешифрује’ оне претходно постојеће, наслеђене, традиционалне или посвећене приповедне обрасце који су њена почетна дата” (Џејмсон 1984: 183). Не, дакле, као пуки одраз стварности, никако ни као средство за употребу језика, не ни као ехо претходних поетичких образаца, колико као део друштвених дискурзивних пракси књижевност учествује у заједници дискурса омогућавајући разумевање оног онтолошки и феноменолошки или историјски несхватљивог подручја које се мисли као стварност.

*

Ако у наслову овога рада, уз именицу језик, макар и у загради, стоји придев *српски*, требало би нешто рећи и о њему, о том језику, српском. Опет, да ли је мишљење о језику уопште, како смо горе изложили, истовремено примењиво на све језике, па тако и на српски. Наша

лингвистика, чињеница је, одмах након Вукових времена одвојила се од мишљења себе у лику књижевности, да би половином 20. века остала нарцисоидно заглавана у свој лик. Она, такође, негде у другој половини 20. века није претрпела постструктуралистичку теоријску „модернизацију”, и тако је ноншалантно заборавила своје књижевно/културно порекло. И даље активно наивно разумевање језика као природног, у духу марксизма, позитивизма или есенцијализма, не дозвољава српској лингвистици да види онтолошку незаснованост језика. Измешан са националним и историјским, српски језик се упорно логоцентрично и политички мисли. И таквој лингвистичкој терапији излаже се књижевна грађа. А када би се учинио тај тако мали, али пресудан обрт у сагледавању и разумевању језика у лицу књижевности, онда би и лингвисти морали и могли да, посредством културолошких теорија, одговоре на најдубља питања о бићу и човеку, историји и друштву, као и на питања језичке конфигурације као дискурзивнопоетичке. Јер ако је Литература дискурс који у себи преиспитује најдубља политичка, друштвена и историјска питања, онда је лингвистички интерес да мисли баш тај, књижевни дискурс да би мислила себе и свој предмет – језик.

Преобликујући своју поетику, српска Литература је мењала смисао културно-историјског поретка, а „развој” њене поетике и тог поретка може се сагледати као мала историја знаковности, писма, наратије, поетике и језика. Јер, поновимо, (*онѝолошки, кулѝуролошки, исѝоријски и ѝоетѝички*) облик знака говори о облику језика и облику поетике, док облик поетике метапоетички „расправља” о облику литературе, културе и друштва. (в. Бошковић 2017) На таквом херменеутичком залеђу мислити језик значило би бити заглаван у сам поетички облик српског језика као литерарног знака. Јер литерарни знакови (жанр као знак, поетика као знак, дис-

курс као знак) се мењају, допуњују, бришу, деконструишу и изнова конструишу, а њихово значење изнова нестаје по облику поетике. Ако је „форма увек ту да одмакне смисао” (Барт 1979: 244), језик је ту по цену константног губитка значења; ако је форма ту да одмакне смисао, она је предуслов, рекао би Дерида, не говора него писма, заувек одложеног значења писма, поетике без коначне дестинације; ако форма одмиче смисао, поетика одмиче језик у оно што тек треба да постане, у – српски језик. Зато је у поетици српске литературе похрањена дискурзивна самосвест о поетици и приповедању, литератури и друштву, историји и политици писања, о идентитету и језику. Носећи у себи културну информацију, како би то рекли семиотичари, поетика је у дијахронијској обавези према подтекстуалном трагу, у обавези да својим модернизацијским обликом раскрије оно закопано у језику, знаковима, тропима. У обавези да ствара и ствара тај заувек недовршено настајући српски језик.

Лингвистичка свест српске литературе чува у себи трагове настајања и развоја лингвистичке самосвести српске литературе, али и проширивања њених дискурзивних територија. А те територије нису само оне, симболички дозване, наративно-језички артикулисане; оне се не састоје само од „тмине” потиснутих знаковних образаца, значења, текстова; оне су настале (де)материјализацијом „дозваних” текстова, реторичких формула, жеља, снова, ставова... Зато је немогуће описати језичку структуру било кога литерарног остварења, никако и неки посебан језички материјал, него само њен/његов поетички облик: облик који се збива обликовањем језика књижевности. Загледани над обликом поетике српске књижевности, лингвисти би могли да сагледају преобликовање самог језика у циљу остваривања непрекидне динамике креирања света и повратка културно-литерарном идентитету као поетичком иденти-

тету српског језика, као метаидентитету, као лингвистичкој метапоетици, као метадискурсу. Упркос теоријским уступцима, српски језик је без свог литерарног идентитета заправо изгубљен језик, а, изван литературе, његова поетика изгубљена поетика. Јер, српски језик не може да пронађе своје упориште тек у језичким јединицама текста, у причи или подтексту, у тексту или рефлексiji, већ он лебди између ових равни, њима посредован, откривен и прикривен. Питајући се о облику језика, далекосежније је мислити немогућност његовог успостављања, његов покрет, поетичку динамику. Јер могућност српског језика јесте негде дубоко скривена у поетичкој динамици српске литературе.

И баш ту је смештен и лингвистички облик наших друштвено-историјских збивања; и баш тим језичким очима ми видимо свет, историју, друштво и политику. А навлачење мрене преко ових очију, њихова катаракта од које сада болују, јесте слепило за свет, књижевност и хуманитет. А ослепљеним очима српског језика изван очних дупљи српске књижевности може се видети само смрт српске историје и друштва. Слепило српске лингвистике довело нас је доде, да се језик мисли с оне стране литературе, да се мисли у губитку себе самог. Опет, развијање критичке херменеутике диференција и проширење погледа на језик као књижевност и његовог места у друштвено-дискурзивном пољу могло би да укаже на вољу да се утру путеви културног отварања и освешћења, као и да се демистификују политичке манипулације културним идентитетима, али и да се сачувају од губљења у нејасним лингвоезактним фантомима. Отварање питања смисла и идентитета језика у његовом књижевном облику или мисао о српском језику као књижевности, дакле, било је и остало место доласка себи и свету, место одакле треба почети и коме се, промењеном, треба враћати. С уверењем да за тако нешто још увек није касно.

Литература

- Барт 1979: Rolan Bart, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd: Nolit.
- Барт 1990: Rolan Bart, Efekti stvarnog, *Treći program Radio Beograda*, Beograd, 54/1990, 193.
- Бахтин 1980а: Михаил Бахтин, Проблем говорних жанрова, *Трећи програм радио Београда*, Београд, бр. 47, Београд, 32–56.
- Бахтин 1980б: Михаил Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.
- Бошковић 2017: Драган Бошковић, Језик има облик поетике: Данило Киш, *Српски језик*, XXII, 241–248.
- Де Ман 1998: Pol de Man, О „Prevodiočevom zadatku” Valtera Benjamina, *Reč*, Beograd, jul-avgust, 110–123.
- Дерида 1990: Жак Дерида, *Бела миџологија*, Нови Сад: Братство-јединство.
- Дерида 1995: Жак Дерида, *О айокалијџичном џону усвојеном негавно у филозофији*, Подгорица: Октоих.
- Дерида 1998: Žak Derida, Kule Vavilonske – Vavilonski obrti, *Reč*, Beograd, jul-avgust, 124–142.
- Дерида 1976: Žak Derida, *О граматологији*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Фуко 1998: Мишел Фуко, *Археологија знања*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Фуко 1982: Mišel Fuko, *Istorija seksualnosti*, I, II, III, Beograd: Prosveta.
- Хачион 1996: Linda Hačion, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi.
- Џејмсон 1984: Frederik Džeјmson, *Političko nesvesno: Pripovedanje kao društveno-simbolički čin*, Beograd: Rad.

Dragan Bosković

LITERARY-POETIC FORM OF (SERBIAN)
LANGUAGE

This paper criticizes the general concept of language. An idea of pure language. Language beyond a discursive event. And it examines the literary-poetic form of language. Language as poetics. As a literary poetics. As a discursive practice.

Key words: language, literature, poetics, metapoetics, discourse, structuralism, poststructuralism